

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ

Οί έρευνες, οί αφιερωμένες στη ζωή και τη δημιουργική δραστηριότητα του Ήρακλείτου Έφέσιου, κλείνουν συνήθως με τὸ κεφάλαιο «Ὁ Ήράκλειτος στὴν ἱστορία τῆς σκέψης», δηλαδή με σύντομη ἐξέταση τῆς τύχης καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Έφέσιου στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν κλασσικὴ Ἀρχαιότητα καὶ μέχρι τὶς ἡμέρες μας. Τὸ ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ με τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ήρακλείτου, ὅπως καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς διδασκαλίας του στὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία, δὲν ἐξετάζονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοδίφες. Οἱ δὲ ξεχωριστὲς ἀναφορὲς σὲ διατυπώσεις τῶν Μάρξ, Ἐνγκελς καὶ Λένιν γιὰ τὸν ἀρχαῖο στοχαστὴ δὲν ἀλλάζουν τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων. Προέκυψε ἡ ἀνάγκη νὰ ἀναπληρωθεῖ αὐτὸ τὸ κενό. Τὰ λεχθέντα ἀφοροῦν πρὶν ἀπ'ὅλα στὸν «πυρῆνα» τῆς διαλεκτικῆς, δηλαδή τὸ νόμο τῆς ἐνότητας καὶ τῆς πάλης τῶν ἀντιθέτων, τὸν ὅποιο ἀκόμα σὲ ἀπλοϊκὴ μορφή, ἀλλὰ σὲ ἀνώτατο βαθμὸ σὲ ζωντανὲς καὶ ἐντυπωσιακὲς εἰκόνες ἐξέφρασε ὁ Ήράκλειτος. Στὸν τελευταῖο ἀνάγεται ἐπίσης τὸ πρόβλημα τῆς λεγόμενης «διαλεκτικῆς λογικῆς», δηλαδή τὸ ζήτημα τῆς παραδοχῆς τῶν ἀντιφάσεων στὶς κρίσεις. Στὴ συνέχεια θὰ περιοριστοῦμε στὴν ἐξέταση αὐτῶν τῶν δύο προβλημάτων.

Ὁ Ήράκλειτος καὶ ἡ διαλεκτικὴ

Ἡ τύχη τῆς διδασκαλίας διαμορφώθηκε ἀρκετὰ ἀσυνήθιστα. Πρόκειται γιὰ τὶς διαφορετικὲς ἀπὸ ἀποψη ἀρχῶν ἐρμηνείες τῆς κοσμοθεωρίας του. Ὅρισμένοι ἐρευνητὲς ἐρμηνεύουν τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ήρακλείτου ὡς θρησκευτικὲς-μυστικιστικὲς, ἄλλοι ὡς ἰδεαλιστικὲς ἢ ὑλιστικὲς, ἄλλοι ὡς ὑπαρξιστικὲς κ.λπ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Φ. Νίτσε θαύμαζε τὸν Ήράκλειτο, θεωρώντάς τον ὡς προάγγελο τῶν δικῶν του ἰδεῶν, ἐνῶ ὁ Χέγκελ ἔλεγε ὅτι «... δὲν ὑπάρχει οὔτε μία θέση τοῦ Ήρακλείτου ποὺ νὰ μὴν τὴν υἱοθετοῦσα στὴ “Λογικὴ” μου».

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Ήράκλειτος παραπονιόταν ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δὲν ἀντιλαμβάνονται τὰ πράγματα ἔτσι «ὅπως ὑπάρχουν» στὴ βάση τους, στὸν ἀντικειμενικὸ «λόγο» (βλ. Β 1). Ἀπ'ἐδῶ ἀπορρέει ἡ ἐκκλήσή του: «Ἄν ἀκούσετε ὄχι ἐμένα, ἀλλὰ τὸν λόγο, εἶναι σοφὸ νὰ ὁμολογεῖτε ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἓνα» (Β 50). Ὁ Ήράκλειτος διέκρινε τὴν ἐνότητα ὅλων τῶν ὄντων στὸ ὅτι ὁ κόσμος (σύμπαν) καὶ ὅλη ἡ πολυμορφία τῶν πραγμάτων σ'αὐτὸν συνιστοῦν συμφωνία, ταυτότητα, συνδυασμὸ τῶν ἀντιθέτων. Ὁ Λένιν θεωροῦσε τὸν Ήράκλειτο θεμελιωτὴ τῆς διαλεκτικῆς σὰν «διδασκαλία γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων» (Β.Ι. Λένιν, τόμ. 29, σ. 203). Πράγ-

ματι, μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες ἀνακαλύψεις τοῦ Ἡρακλείτου ἦταν ἡ διαπίστωση τῆς ἐνότητας, τῆς ταυτότητας τῶν ἀντιθέτων. Αὐτὴ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐφέσιο, δὲν τὴν κατανοοῦν πολλοί, μεταξύ τους καὶ «δάσκαλοι τῶν πολλῶν». Ἔτσι, «δάσκαλος πάρα πολλῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ Ἡσίοδος. Ἔχουν τὴ γνώμη ὅτι ἤξερε πάρα πολλά, αὐτὸς ποὺ δὲν ἤξερε τί εἶναι ἡ μέρα καὶ ἡ νύχτα, γιατί εἶναι ἓνα καὶ τὸ ἴδιο πράγμα» (B 57)· «τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ἀποτελοῦν ἐνότητα», διότι, ὅπως λέει ὁ Ἡράκλειτος, «οἱ γιατροὶ λοιπὸν ἐνῶ κόβουν, καυτηριάζουν... ζητοῦν ὥσπὸς νὰ πάρουν ἀμοιβή... ἂν καὶ δὲν τὴν ἀξίζουν καθόλου, γιατί ἀπεργάζονται τὰ ἴδια πράγματα» (B 58)· «ὁ δρόμος πρὸς τὰπάνω, πρὸς τὰκάτω, εἶναι ἓνας καὶ ὁ ἴδιος» (B 60)· «συνδέσεις: σύνολα καὶ μὴ σύνολα, ὁμόρροπο καὶ ἀντίρροπο, ἤχοι σὲ ὁμοιοτόνο καὶ σὲ ἀντίθετο τόνο, κι ἀπὸ τὰ πάντα ἓνα κι ἀπὸ τὸ ἓνα τὰ πάντα» (B 10)· «ὁ θεὸς εἶναι μέρα νύχτα, χειμῶνας καλοκαίρι, πόλεμος εἰρήνη, χορτασμός πείνα (ἀντίθετα ἐνιαῖα, εἶναι ἓνα - Θ.Κ.)» (B 67)· «γιά τὸν θεὸ ὅλα εἶναι ὠραῖα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι ἄλλα τὰ θεωροῦν ἄδικα καὶ ἄλλα δίκαια» (B 102)· «ἀντίθετα μὲ τὴ θεϊκὴ, ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ δὲν στηρίζεται στὴ γνώση» (B 78).

Τὰ παραθεμένα ἀποσπάσματα, ὅπως βλέπουμε, δίνουν πολὺ ξεκάθαρα τὴν ἀφορμὴ γιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεῖα τῶν λεγόμενων τοῦ Ἐφέσιου. Πράγματι, ἂν ἐρμηνευτοῦν τὰ ἀντίθετα (μέρα-νύχτα, δρόμος πρὸς τὰπάνω - πρὸς τὰκάτω, χειμῶνας-καλοκαίρι, καλὸ-κακὸ κ.λπ.) σὰν ἀπόλυτη σύμπτωση καὶ σὰν κάτι τὸ δυσδιάκριτο, τότε ἡ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου γίνεται πραγματικὸς μυστικισμός. Ἡ ἐξίσωση δὲ τοῦ ὄρου «θεός» μὲ τὸν «λόγο» ποὺ κυβερνάει τὰ πάντα (B 1) κάνει τὸν Ἡράκλειτο θεολόγο, θρησκευτικὸ στοχαστή. Τέλος, ἂν ἀντιλαμβανόμαστε τὴν «ταυτότητα» τῶν ἀντιθέτων σὰν τὴν «ἁρμονία» τους καὶ τὸν ὄρο «θεός» νὰ ἐρμηνεύεται μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀθάνατης καὶ αἰώνιας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων (σύμπαντος), τότε ἡ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου ἀποδείχνεται παραλλαγή τοῦ πανθεϊσμοῦ. Ἡ δὲ ἀνακάλυψη τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέτων καθιστᾷ τὸν Ἡράκλειτο, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, θεμελιωτὴ τῆς διαλεκτικῆς μὲ τὴν χεγκελιανή-μαρξιστικὴ ἀντίληψη αὐτοῦ τοῦ ὄρου. Γιὰ τὸν πανθεῖστη Ἡράκλειτο ὁ κόσμος εἶναι ἓνα εἶδος ἔμψυχου ὁργανισμοῦ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων τοῦ αἰώνια ἀείζωου («ἔμψυχου») πυρὸς καὶ τοῦ πύρινου λόγου («πύρινης ψυχῆς»), σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα «τὰ πάντα γίνονται», μαζὶ καὶ τὸ μέτρο τῶν μετατροπῶν τοῦ κοσμικοῦ πυρὸς. «Τὸν κόσμον αὐτό, ποὺ εἶναι ἴδιος γιὰ ὅλα τὰ ὄντα, δὲν τὸν ἔπλασε κανένας θεὸς καὶ κανένας ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἦταν πάντα, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἀείζωο πῦρ, ποὺ ἀνάβει μὲ μέτρο καὶ σβήνει μὲ μέτρο» (B 30). Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Λένιν ἐκτίμησε αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἐφέσιου ὡς «μιὰ πολὺ καλὴ ἐκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ» (ἐνθ' ἀν., σ. 311). (Παρενθετικὰ σημειώνουμε ὅτι ὁ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Κέμπριτζ Οὐ. Γκάθρι στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἐξάτομου ἔργου του *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας* (Guthrie, 1967,

σ. 403) αναφέρει την ιδιαίτερη εκτίμηση από τον Λένιν του προαναφερόμενου αποσπάσματος, συνάμα όμως προσθέτει με νόημα ότι «είναι πασίγνωστο ότι και ο Νίτσε θαύμαζε τον Ἡράκλειτο». Σὲ διάκριση μὲ τὸν Γκάθρι, ὁ καθηγητὴς τῆς Σορβόνης Κώστας Ἀξελὸς ἐπικαλεῖται ἐπιδοκιμαστικά τὴν ἐκτίμηση ἀπὸ τὸν Λένιν τοῦ αποσπάσματος Β 30 τοῦ Ἡρακλείτου, παραθέτοντας συγχρόνως τὸν ὅρισμό ἀπὸ τὸν Στάλιν τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ (Ἀξελὸς, 1976, σ. 296). Ἐξυπακούεται ὅτι μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὴν ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο τοῦ παραθεμένου αποσπάσματος καὶ τὶς «ἀρχές» τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ἂν, ἀλήθεια, ἀποκλείσουμε τὶς οὐσιαστικὲς διαφορές, τέτοιες, γιὰ παράδειγμα, ὅπως πανθεϊσμός, ὕλοζωισμός, λόγος κ.λπ.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγγραφῆς τῆς μονογραφίας *Ἡράκλειτος* (Μόσχα, 1982), μοῦ ἔφερε ἀμηχανία ἡ ἐκτίμηση ἀπὸ τὸν Β.Ι. Λένιν τοῦ ἐν λόγῳ αποσπάσματος στὸ πλαίσιο τοῦ καθιερωμένου στὴν πρώην ΕΣΣΔ «ἀξιώματος», σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο «ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ μαρξιστικολενινιστικοῦ κόμματος» (Ι.Β. Στάλιν, σ. 707). Προκύπτει ἓνα παράλογο, μιὰ ἀνοησία: ὁ Ἡράκλειτος ἀποδειχνόταν εἶδος θεμελιωτῆ τοῦ μπολσεβικισμοῦ ποὺ ἔκανε (παραφράζοντας τὸν Λένιν) μιὰ «πολὺ καλὴ ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ μαρξιστικολενινιστικοῦ κόμματος». Ἡ ἀνοησία δὲν ἔπαψε νὰ εἶναι τέτοια καὶ κατὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς σταλινικῆς διατύπωσης μὲ τὴν ἐξῆς: «Ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν κοσμοθεωρητικὴ καὶ μεθοδολογικὴ βάση τοῦ προγράμματος, τῆς στρατηγικῆς, τῆς τακτικῆς, τῆς πολιτικῆς τῶν κομμουνιστικῶν καὶ ἐργατικῶν κομμάτων, τὴν πρακτικὴ δράση τους» (*Οἱ βάσεις τῆς μαρξιστικολενινιστικῆς φιλοσοφίας...*, 1978, σ. 23). Ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός ὡς φιλοσοφικὴ κοσμοθεωρία ἐξ ὁρισμοῦ εἶναι εὐρύτερος ὅποιονδήποτε πολιτικῶν ἀντιλήψεων, πεποιθήσεων καὶ θέσεων. Δὲν ἀνάγεται στὰ συμφέροντα κάποιας κοινωνικῆς τάξης, πολιτικοῦ κόμματος ἢ στενῆς ομάδας ἀνθρώπων. Στὴν κατάσταση ποὺ γίνονταν προσπάθειες νὰ μετατραπεῖ ἀπὸ φιλοσοφικὴ κοσμοθεωρία σὲ θεραπαινίδα τῆς πολιτικῆς, ἀναπόφευκτα εὐμετάβλητη, τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, δὲν μοῦ ἔμεινε τίποτα ἄλλο νὰ κάνω παρὰ νὰ σιωπῶ σχετικὰ μὲ τὶς κρίσεις τοῦ Λένιν γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, καθὼς καὶ νὰ ἀποφεύγω τὶς ἀναφορὲς στὶς γνώμες τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς γιὰ τοὺς ἀρχαίους φιλόσοφους.

Στὸ ἀπόσπασμά του «Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς», ὁ Λένιν, ἐξετάζοντας τὸν «πυρῆνα» τῆς διαλεκτικῆς (τὸ νόμο τῆς ἐνότητος καὶ τῆς πάλης τῶν ἀντιθέτων) καὶ ἐξηγώντας αὐτὸ τὸ νόμο μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὰ μαθηματικά («σύν» καὶ «πλήν», «διαφορικό» καὶ «ὀλοκλήρωμα»), ἀπὸ τὴ μηχανικὴ («δράση» καὶ «ἀντίδραση») καὶ ἀπὸ τὴ φυσικὴ («θετικὸς καὶ ἀρνητικὸς ἡλεκτρισμός»), βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση. Ὁ ὅρος «πάλη τῶν ἀντιθέτων» προϋποθέτει ὅτι τὸ διαφορικό «παλεύει» μὲ τὸ ὀλοκλήρωμα, τὸ ἡλεκτρόνιο «μάχεται» μὲ τὸ ποζιτρόνιο κ.λπ. Ἐπιδιώκοντας νὰ ἀποφύγει τὸν

άνθρωπομορφισμό και την ἐμψύχωση τῆς φύσης, ὁ Λένιν, στή μιὰ περίπτωση, ἔβαλε τὴ λέξη «πάλη» σὲ εἰσαγωγικά, στὴν ἄλλη τὴν ἀπέφυγε (Πβ. Β.Ι. Λένιν, ἔνθ' ἄν., σ. 317). Οἱ δυσκολίες τοῦ Λένιν εἶναι ἀπολύτως ἐξηγήσιμες, διότι συχνά, μιλώντας γιὰ τὴν ἄψυχη φύση, τὴν «ζωντανεύουμε», χρησιμοποιώντας ἀνθρωπόμορφους ὅρους ὅπως «δράση» καὶ «ἀντίδραση», «δύναμη ἑλξης», «πάλη τῶν ἀντιθέτων» κ.λπ.

Ἐννοεῖται ὅτι γιὰ τὸν ὑλοζωιστὴ Ἡράκλειτο παρόμοιες δυσκολίες δὲν ὑπῆρχαν. Μιλώντας γιὰ τὸν καθολικὸ νόμο τῆς πάλης («πολέμου») τῶν ἀντιθέτων ποὺ αὐτὸς ἀνακάλυψε, ἀνακηρύσσει προφητικά: «Πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι ὁ πόλεμος ἔχει καθολικὸ χαρακτήρα καὶ ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι πάλη, καὶ ὅτι τὰ πάντα γίνονται μὲ τὴν πάλη καὶ μὲ τρόπο ἀναγκαῖο» (Β 80). Ὅπως ὅλα δείχνουν, στὸ παραθεμένο ἀπόσπασμα ὁ ὅρος «πόλεμος» χρησιμοποιεῖται τόσο μὲ τὴν κύρια, ὅσο καὶ μὲ τὴν μεταφορικὴ σημασία, δηλαδή ὡς μεταφορὰ τῶν λέξεων «διαμάχη», «πάλη». Ὁ φιλόσοφος ἐπίσης δηλώνει κατηγορηματικά: «Τὰ ἐναντιόδρομα ἔχουν ἐνιαία φορά. Ἀπὸ τὰ ἀντίθετα γεννιέται ἡ ὠραιότερη ἁρμονία» (Β 8): «δὲν καταλαβαίνουν πὼς κάτι ποὺ ἔχει μέσα του ἀντίθετες τάσεις, συμφωνεῖ μὲ τὸν ἑαυτό του, ἁρμονία ἀντίθετων τάσεων ὅπως τοῦ τόξου καὶ τῆς λύρας» (Β 51). Τὸ τόξο καὶ ἡ λύρα εἶναι εἰκόνες-ἐννοίες (ἐννοιοπαραστάσεις), ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἐφέσιος γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τῆς καθολικῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου. Ἐννοεῖται ὅτι γι' αὐτὸν ὡς ὑλοζωιστὴ (καὶ πανθεϊστὴ) ἡ ἁρμονία τῶν διχασμένων («μαχόμενων») ἀντιθέτων εἶναι καθολικὸς νόμος τοῦ εἶναι. Στὴν ἐποχή μας, ἐξυπακούεται, εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδείξουμε καὶ νὰ δείξουμε τὴν ἰσχὺ τοῦ νόμου τῆς ἐνότητας καὶ τῆς πάλης τῶν ἀντιθέτων στὴν ἀνόργανη φύση. Καὶ ὁμως, αὐτὸς ὁ νόμος εἶναι κρυμμένος, ἅς ποῦμε, μέσα στὸ ἴδιο τὸ θεμέλιο τοῦ εἶναι. Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἡ ὀργανικὴ φύση – τὸ ζωϊκὸ βασίλειο – ὅπου αὐτὸς ὁ νόμος ἰσχύει φανερά.

Ὁ Κόνραντ Λόρεντς, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς ἠθολογίας (ἐπιστήμης γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ζώων), ποὺ ἀποκάλεσε τὴ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὴν καθολικὴ ροὴ καὶ ἀλλαγὴ «μεγάλῃ» ἀνακάλυψη, μποροῦσε, κατὰ τὴν ἀποψὲ μας, νὰ κάνει ἀκόμα ὑψηλότερη ἐκτίμηση τοῦ ἐφαρμοσμένου στὴν ἠθολογία ἡρακλείτειου νόμου τῆς ἐνότητας καὶ τῆς πάλης τῶν ἀντιθέτων, τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς «ἐχθρας» τους. Ἔτσι, αὐτὸς γράφει: «... Ὅλοι οἱ ὀργανισμοὶ τοῦ δοσμένου ζωτικοῦ χώρου εἶναι προσαρμοσμένοι ὁ ἓνας στὸν ἄλλο. Αὐτὸ ἀφορᾷ καὶ ἐκείνους ἀπ' αὐτούς, ποὺ ἀπὸ πρώτη ματιὰ εἶναι ἐχθρικοὶ μεταξύ τους, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἓνα θηρίο καὶ τὸ θύμα του, αὐτὸ ποὺ καταβροχθίζει καὶ ὁ καταβροχθιζόμενος. Ὑστερα ἀπὸ προσεκτικὴ ἐξέταση διαπιστώνεται ὅτι αὐτοὶ οἱ ὀργανισμοὶ – ἐξεταζόμενοι ὅχι σὰν ἄτομα, ἀλλὰ σὰν βιολογικὰ εἶδη – ὅχι μόνο δὲν βλάπτουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, ἀλλὰ συχνὰ μάλιστα τοὺς ἐνώνουν κοινὰ συμφέροντα. Εἶναι ἐντελῶς σαφὲς ὅτι αὐτὸς ποὺ καταβροχθίζει ἐνδιαφέρεται ζωτικὰ γιὰ τὴν παραπέρα ὑπαρξὴ τοῦ εἶδους, ποὺ τοῦ χρησιμεύει γιὰ τροφή, εἴτε πρόκειται

για ζῶο ἢ φυτό... Ὅταν ἡ πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ θηράματος πέφτει κάτω ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο – τὸ θηρίο χάνεται» (Κ. Λόρεντζ, σ. 40). Παράδειγμα γιὰ τὰ λεχθέντα ἀποτελεῖ ἐπίσης ὁ τύπος «λύκοι - λαγοί». «Μὲ τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λύκων σὲ μιὰ περιοχὴ μειώνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν λαγῶν ποὺ ἐπιφέρει τὴ μαζικὴ ἐξαφάνιση τῶν λύκων, οἱ ὅποιοι στεροῦνται τοῦ ἀποθέματος τροφῆς, πράγμα ποῦ, μὲ τὴ σειρά του, ὁδηγεῖ στὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λαγῶν καὶ ἀκολουθῶς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λύκων κ.λπ. Κατὰ τὴ μετακίνηση οἱ ἡθολόγοι παρατηροῦν στὰ ζῶα (καὶ μάλιστα στὰ φυτά) κάτι ποὺ θυμίζει ἀμυδρά “πολιτικὴ κρίση”: ὀξύνεται ὁ ἐνδοειδολογικὸς ἀνταγωνισμὸς, ἐντείνεται ἐπικίνδυνα ἡ ἀμοιβαία ἐπιθετικότητα» (Α. Ναζαρετιάν, σ. 25).

Ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἡ ἐπιθετικότης ὑπάρχει, ὥς γνωστὸ, καὶ στὶς κοινωνικὲς ὁμάδες. Ἐκδηλώνονται μὲ διάφορες μορφές πάλης μέχρι καὶ τὶς ἀνοιχτὲς συγκρούσεις – τοὺς πολέμους. Ὑπάρχουν στοιχεῖα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα μέσα περίπου σὲ 5 χιλιάδες χρόνια ὑπαρξῆς τοῦ πολιτισμοῦ πάνω στὴ Γῆ ὑπῆρξαν 15 χιλιάδες πόλεμοι καὶ μόνο περίπου 300 χρόνια οἱ ἄνθρωποι ἔζησαν σὲ συνθηκὲς ἀπόλυτης εἰρήνης (Πβ. Ὅμπστεστβεννιε να-ούκι ι σοβρεμέννοστ, 1993, Νο 2, σελ. 102).

Δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἦταν κοντὰ στὴν ἀλήθεια, μιλώντας γιὰ τὴ θέση τοῦ πολέμου στὴ ζωὴ τῶν λαῶν, τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν κρατῶν. Συγχρόνως γνωρίζουμε ὅτι γιὰ τὸν Ἐφέσιο ἡ πάλη τῶν ἀντιθέτων στὴν περιοχὴ τοῦ κόσμου καὶ ἡ ζωὴ τῶν πόλεων προϋποθέτει ἐξίσου τὴν ἁρμονία τους (ἐνότητα, συμφωνία – Β 8, 51, 43, 44). Στὴν δὲ περιοχὴ τῶν διεθνῶν σχέσεων ὁ πόλεμος (ἢ πάλη γενικά) «εἶναι πατέρας τῶν πάντων καὶ τῶν πάντων βασιλιάς» (Β 53). Αὕτὴ ἡ ἰδέα τοῦ καθοριστικοῦ ρόλου τοῦ πολέμου στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν λαῶν ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴν ἥττα τῶν μικρασιατικῶν πόλεων στὴ διάρκεια τῆς ἐξέγερσής τους (500-494 π.Χ.) ἐνάντια στὴν κυριαρχία τῆς κραταιῆς Περσίας.

Γιὰ οὐσιαστικὰ διαφορετικοὺς λόγους, ἀλλὰ ἡ ἰδέα τῆς ὑπεροχῆς τῆς πάλης τῶν ἀντιθέτων ἐναντὶ τῆς ἐνότητάς τους (ἁρμονίας, συμφωνίας) διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Λένιν: «Ἡ ἐνότητα (σύμπτωση, ταυτότητα, συνισταμένη) τῶν ἀντιθέτων εἶναι συμβατικὴ, προσωρινή, παροδική, σχετικὴ). Ἡ πάλη τῶν ἀλληλοαποκλειόμενων ἀντιθέτων εἶναι ἀπόλυτη, ὅπως ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἀνάπτυξη, ἡ κίνηση» (Β.Ι. Λένιν, ἔνθ' ἀν., σ. 317). Σ' αὐτὴ τὴ λενινιστικὴ θέση ποὺ ἀπολυτοποιεῖ τὴν πάλη τῶν ἀντιθέτων καὶ ποὺ θεωρεῖ τὴν ἐνότητά τους σὰν σχετικὴ, πρόσκαιρη, ὁ Λ. Γκ. Σκβορτσόφ διακρίνει μιὰ «εὐθυγράμμιση» καὶ «πρωτογονισμό» (Λ. Σκβορτσόφ, σ. 23). Κατὰ τὴν ἀποψή μου, οἱ λενινιστικὲς προτεραιότητες δὲν ὀφείλονται ἀπλῶς τόσο στὴν «εὐθυγράμμιση» καὶ τὸν «πρωτογονισμό» τους, ὅσο στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Β.Ι. Οὐλιάνοφ-Λένιν ἦταν πρὶν ἀπ' ὅλα πολιτικὸς, ἐπαναστάτης καὶ κρατικὸς παράγοντας καὶ μετὰ στοχαστής. Ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέει καὶ ἡ πολιτικοποίηση τῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν καὶ τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτὸ δὲν

είναι τυχαίο πού, αναλαμβάνοντας την εξουσία, μετέφερε την έμφαση από την πάλη των αντιθέτων στην ενότητά τους. Έτσι, τὸ Μάρτη τοῦ 1921 μὲ πρόταση τοῦ Λένιν τὸ 10^ο Συνέδριο τοῦ ΚΚ Ρωσίας υἱοθέτησε τὴν εἰδική ἀπόφαση «Γιὰ τὴν ενότητα τοῦ κόμματος», πού θεωροῦσε ὡς ἀνεπίτρεπτο τὸν φραξιονισμό καὶ ὀριζε τὴν ἄμεση διάλυση ὅποιασδήποτε φραξιονιστικῆς ὁμάδας, δηλαδή ἀντιπολίτευσης, ἀν τέτοια θὰ ἐμφανιστεῖ. Στὸ ἐξῆς, μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση στὴν ΕΣΣΔ τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος, ἄρχισε νὰ ἐμφυτεύεται ἡ βίαιη ενότητα τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας, ἡ συστηματικὴ κατάπνιξη τῆς πάλης τῶν ιδεῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς κριτικῆς, ἀλλὰ καὶ ὅποιασδήποτε πρωτοβουλίας. Ὅπως σωστὰ σημειώνει ὁ Λ. Γκ. Σκβορτσόφ, «ἡ ὁλοκληρωτικὴ ενότητα, πού μὲ τὴ βία καταστρέφει τὴν ἀντίθεση, ὁδηγεῖ στὴν καθολικὴ δουλεία, στὴ “στασιμότητα”... καὶ στὴν ἐθνικὴ καταστροφὴ» (ἐνθ' ἀν., σ. 24-25). Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ προδοσία τῆς διαλεκτικῆς εἶχε τεράστιες ἀρνητικὲς συνέπειες.

2. Ἡ τύχη τῆς «διαλεκτικῆς λογικῆς»

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ιδέα τῆς καθολικῆς ροῆς καὶ ἀλλαγῆς τῶν πραγμάτων πῆρε στὸν Ἡράκλειτο τὴν ἔκφρασή της στὴν ἐντυπωσιακὴ εἰκόνα-ἐννοια (ἐννοιοπαράσταση) τοῦ ποταμοῦ· σ'αὐτὸ κυλᾶνε συνεχῶς καινούργια νερά, ἐνῶ αὐτὸ παραμένει τὸ ἴδιο ποτάμι καὶ ὄχι διαφορετικὸ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ καλλιτεχνικὴ σύγκριση τῆς καθολικῆς κατάστασης τῶν πραγμάτων μὲ τὸ ποτάμι συνιστᾷ ἐπίσης τὴν ενότητα (συνδυασμὸ) τῶν ἀντιθέτων τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς σχετικῆς ἡρεμίας, τῆς δυναμικῆς καὶ τῆς στατικῆς.

Εἶπαμε ἤδη ὅτι ὁ Ἐφέσιος, ἐπιδιώκοντας νὰ ἐκφράσει στὴ γλῶσσα τὴν μεταβαλλόμενη μορφή τῶν πραγμάτων καὶ τὸν συνδυασμὸ σ'αὐτὰ τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων, συχνὰ παραβίαζε τοὺς νόμους τῆς λογικῆς, δηλαδή παραδεχόταν τὶς ἀντιφάσεις στὴ νόηση. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ διαμαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος διατύπωσε τοὺς βασικοὺς νόμους τῆς λογικῆς, κατὰ τοῦ ἀντινομικοῦ ὕφους τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Σταγίριτης ἔγραφε: «Εἶναι ἀδύνατο νὰ πιστεύει κάποιος ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ μὴ ὑπαρξὴ, ὅπως μερικοὶ νομίζουν ὅτι λέει ὁ Ἡράκλειτος» (*Μετὰ τὰ Φυσικά* Γ 3, 1005 b 23). Ἄν κοιτάξουμε προσεκτικὰ τὰ λόγια τοῦ Ἀριστοτέλη, τότε ἀποδείχνεται ὅτι οἱ ἐννοιες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ τὴν μὴ ὑπαρξὴ κάποιου πράγματος σὰν νὰ βρίσκονται σ'αὐτὸν χωριστά, τὸ ἓνα χωρὶς τὸ ἄλλο. Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὰ ὑπαρκτὰ ἀντίθετα καὶ οἱ ὑπαρκτὲς ἐννοιες σ'αὐτὰ προϋποθέτουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἐτσι, ἡ ζωὴ (ὑπαρξὴ) προϋποθέτει τὸ θάνατο (μὴ ὑπαρξὴ), τὸν ἐμπεριέχει, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος συνιστοῦν τὴν ενότητα τῶν ἀντιθέτων. Τὰ ἀντίθετα περνοῦν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο (σύμφωνα μὲ τὸν Ἡράκλειτο, τὸ θερμὸ ψύχεται, τὸ νέο γερνάει, ἡ ζωὴ ὀρισμένων ὄντων προϋποθέτει τὸ θάνατο τῶν ἄλλων, καὶ ἀντιστρόφως). Ἐπομένως, τὸ ἴδιο ὄν (καὶ πρᾶγμα γενικά) εἶναι ἴσο μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ δὲν εἶναι ἴσο. Ἀκολουθώντας τὸ πνεῦμα τῆς ἡρακλείτειας σκέψης, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ

διατυπωμένος από τὸν Σταγίριτη νόμος τῆς ἀπόλυτης ταυτότητας ($A = A$) διαστρεβλώνει τὴν ἀντικειμενικὴ κατάσταση (τὸν «λόγο») τῶν πραγμάτων.

Ἀναπτύσσοντας τὴ θέση τοῦ Ἐφέσιου, ὁ Χέγκελ ἐπισήμανε τὴν ἀναντιστοιχία τῆς τυπικῆς λογικῆς μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ λογικὴ τῆς πραγματικότητας (τῆς ἀναπτυσσόμενης ἀντικειμενικῆς ιδέας). Ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέει καὶ ἡ κριτικὴ ἀπὸ τὸν Χέγκελ τῆς τυπικῆς λογικῆς, ποὺ θεωροῦσε ὅτι τὸ ἀντικείμενο τῆς τελευταίας συνιστᾷ «νεκρὸ περιεχόμενο» καὶ οἱ νόμοι καὶ οἱ κανόνες τῆς εἶναι «κούφιοι καὶ κοινότοποι». Ἀντὶ τῆς περιφρονημένης ἀπ' αὐτὸν τυπικῆς λογικῆς ὁ μεγάλος Γερμανὸς φιλόσοφος εἰσήγαγε στὴ φιλοσοφία τὸν ὄρο «διαλεκτικὴ λογικὴ» ὡς διδασκαλία γιὰ τοὺς νόμους ἐξέλιξης ὅλων τῶν «φυσικῶν καὶ πνευματικῶν πραγμάτων».

Ὁ Ἐνγκελς, ἀκολουθώντας τὸν Χέγκελ, κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ τυπικὴ λογικὴ εἶναι χρήσιμη σὲ συνθήκες «οἰκιακῆς καθημερινῆς χρήσης». Ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ τέτοια περίπλοκα πράγματα, ὅπως ἡ ἀντανάκλαση στὶς σκέψεις τῆς κίνησης καὶ τῆς ἐξέλιξης τῶν πραγμάτων στὴν ἀλληλοσύνδεση καὶ στὴν ἀλληλεπίδρασή τους, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων κ.λπ., τότε μπαίνει σὲ ἰσχὺ ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ. Ἄν καὶ οἱ θεμελιωτὲς τοῦ μαρξισμού χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὄρο «διαλεκτικὴ λογικὴ», προτιμοῦσαν, ὅπως ὅλα δείχνουν, νὰ περιορίζονται στὴν ἔννοια «διαλεκτικῆ». Αὕτὴ ἡ περίσταση ὁδήγησε στὸ ὅτι ὀρισμένοι σοβιετικοὶ ὁπαδοὶ τοῦ μαρξισμού ἄρχισαν νὰ βάζουν στὸν ἐν λόγω ὄρο ὄντολογικὸ νόημα, καὶ ἄλλοι γνωσιολογικό. Ἔτσι, στὴ *Φιλοσοφικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* (τόμ. 3, σ. 209) διαβάζουμε: «Ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ εἶναι ἡ ἐπιστῆμη γιὰ τοὺς πιὸ γενικοὺς νόμους ἐξέλιξης τῆς φύσης, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης νόησης». Καὶ στὴν ἕκτη ἐκδοση τοῦ *Φιλοσοφικοῦ Λεξικοῦ* (Μόσχα, 1991, σ. 119) ἀναφέρεται ὅτι ἡ «διαλεκτικὴ λογικὴ εἶναι ἡ ἐπιστῆμη γιὰ τοὺς νόμους καὶ τὶς μορφές ἀντανάκλασης στὴ νόηση τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἴδιας τῆς γνώσης».

Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ ἐπιστῆμη γιὰ τοὺς γενικοὺς νόμους ἀνάπτυξης τοῦ Εἶναι καὶ τῆς νόησης (ὅλων τῶν «φυσικῶν καὶ πνευματικῶν πραγμάτων», κατὰ τὸν Χέγκελ) καὶ ἡ τυπικὴ λογικὴ δὲν ἀντιτίθενται, δὲν ἀντιφάσκουν μεταξύ τους (ἂν πρόκειται γιὰ «οἰκιακὴ καθημερινὴ χρήση» ἢ γιὰ ὑψηλότερες ὕλεις). Καὶ γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ τυπικὴ λογικὴ δὲν ἄξιζε τὰ μὴ κολακευτικὰ ἐπίθετα μὲ τὰ ὁποῖα τὴ στόλισε ὁ Γκέοργκ Βίλχελμ Φρίντριχ Χέγκελ. Ὡστόσο, «πρόσκομμα» ἦταν καὶ παραμένει τὸ ζήτημα: πῶς νὰ ἐκφραστεῖ στὴν μὴ ἀντιφατικὴ λογικὴ τῆς νόησης ἡ ἀντιφατικὴ (διαλεκτικὴ) φύση τῆς κίνησης: διότι τὸ κινούμενο ἀντικείμενο βρίσκεται στὴ δοσμένη στιγμή τοῦ χρόνου στὴ δοσμένη θέση καὶ δὲν βρίσκεται σ' αὐτή. «Στὰ ἴδια ποτάμια μπαίνουμε καὶ δὲν μπαίνουμε, εἴμαστε καὶ δὲν εἴμαστε». Στὶς θυελλώδεις συζητήσεις ἀνάμεσα στοὺς σοβιετικοὺς εἰδικοὺς στὴ λογικὴ καὶ τοὺς φιλόσοφους ποὺ εἶχαν φουντώσει τὸν περασμένο αἰῶνα, ὀρισμένοι θεωροῦσαν ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ἀντίφαση τῆς κίνησης θὰ πρέπει νὰ ἐκφράζε-

ται σὲ μὴ ἀντιφατική μορφή, δηλαδή σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς τυπικῆς λογικῆς. Ἡ δὲ διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας, ποὺ ἐπιφέρει ἡ τυπικὴ λογικὴ, μειώνεται συνεχῶς στὴ διαδικασία διασαφήνισης τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῶν γνώσεών μας. Οἱ δὲ ὁπαδοὶ τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς, διαμφισβητώντας τὴ δυνατότητα τῆς μὴ ἀντιφατικῆς ἀντανάκλασης στὴ νόηση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀντίφασης, ἐπέλεξαν τὴ θέση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ διαλεκτικὴ ἀντίφαση, ποὺ ἐξωτερικὰ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν τυπικὴ-λογικὴ ἀντίφαση, θὰ πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ἐκφράζεται σὲ ἀντιφατικὴ μορφή. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτη, μόνο ἡ ἀνάλυση τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος μπορεῖ νὰ μᾶς πείσει ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴ διαλεκτικὴ καὶ ὄχι μὲ τὴν τυπικὴ-λογικὴ ἀντίφαση.

Σημειώνουμε ὅτι τὴν παραδοχὴ τῆς ἀντίφασης στὶς κρίσεις μὲ σκοπὸ τὴν κατάλληλὴ ἀντανάκλαση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀντίφασης ἀπέδειξε ὁ διάσημος ρώσος καὶ σοβιετικὸς φιλόσοφος, φιλόλογος, αἰσθητικὸς Ἀλεξέι Φιόντροβιτς Λόσεφ, συγγραφέας πολυάριθμων ἐπιστημονικῶν ἔργων, μεταξύ τους καὶ ἡ κεφαλαιώδης *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας αἰσθητικῆς* (σὲ 8 τόμους). Ὦντας σταθερὸς ὁπαδὸς τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς, ὁ Α.Φ. Λόσεφ φρονεῖ ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς ἀντίφασης στὴ νόηση δὲ σημαίνει διάσπαση τῆς σκέψης, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἐδραίωση, πραγμάτωσή της. Ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέουν καὶ οἱ ἀντιφατικές (ἀντινομικές, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε μπερδεμένες) γνώμες τοῦ Α.Φ. Λόσεφ σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου, τέτοιες, ὅπως, γιὰ παράδειγμα: «Ἄν κατανοοῦμε τὴ φιλοσοφία ὡς χρησιμοποίησις ἀφηρημένων ὄρων καὶ ἐννοιῶν, τότε ὁ Ἡράκλειτος δὲν εἶναι καθόλου φιλόσοφος» (Α.Φ. Λόσεφ, 1963, σ. 352). Συγχρόνως ὁμως ἀποδείχνεται ὅτι «... ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ καὶ ἀφηρημένη ἐννοία καὶ ζωή... Συμπαντικὸ λογικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ-ἀνθρώπινο κριτήριον τῆς ἀλήθειας» (ἐνθ' ἂν., σ. 367). Ὁ συγγραφέας διατυπώνει τὴ θέση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «οἱ εἰκόνες τοῦ Ἡρακλείτου δὲν εἶναι σχετικές, ἀλλὰ ἀπόλυτες» (αὐτόθι, σ. 357). Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ εἰκόνες τοῦ Ἐφέσιου εἶναι ἴδιες, ὅπως καὶ οἱ εἰκόνες τῆς μυθολογίας. Καὶ ὁμως σ' αὐτὴ τὴ θέση ἀντιπαρατίθεται ἡ ἀντίθεση: «Καί, ὡστόσο, ἂν θεωρούσαμε τὸν Ἡράκλειτο ἀπλῶς μυθολόγο, θὰ χρειαζόταν... νὰ σακατέψουμε σχεδὸν κάθε ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου» (αὐτόθι, σ. 358).

Ὁ Α.Φ. Λόσεφ ἀπόκτησε μεγάλη ἐπιρροή ἀνάμεσα στοὺς ὁπαδοὺς τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς, ἐκθέτοντας τὴν ἱστορία της στὴν προαναφερόμενη πεντάτομη *Φιλοσοφικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* (τόμ. 3, 1964, σσ. 209-213). Νά, ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἱστορία αὕτη: «Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν τριάδα... καὶ ἡ ἀραβοεβραϊκὴ διδασκαλία γιὰ τὸ κοινωνικὸ ἀπόλυτο (γιὰ παράδειγμα, στὸν Ἰμπν Ρόστα ἢ τὸν Καμπάλε) οἰκοδομοῦνταν κυρίως μὲ τὶς μεθόδους τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς. Τὸ ἐγκεκριμένο στὶς δύο πρῶτες οἰκουμενικὲς συνόδους (325 καὶ 381) σύμβολο τῆς πίστεως δίδασκε τὴν θεία οὐσία ποὺ ἐκφραζόταν μὲ τρία πρόσωπα, μὲ τὴν πλήρη ταυτότητα αὐτῆς

τῆς οὐσίας καὶ αὐτῶν τῶν προσώπων καὶ μὲ τὴν πλήρη διαφορὰ τους, καθὼς καὶ μὲ τὴν αὐτοταυτόσημη ἀνάπτυξη τῶν ἰδίων τῶν προσώπων. Ὁ ἀρχικὸς κόλπος τῆς αἰώνιας κίνησης (πατέρας), ἡ διαιρεμένη νομοτέλεια αὐτῆς τῆς κίνησης (υἱὸς ἢ Θεός-λόγος) καὶ τὸ αἰώνιο δημιουργικὸ γίνεσθαι αὐτῆς τῆς ἀκίνητης νομοτέλειας (ἅγιο πνεῦμα)... Αὐτὴ ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ, ποὺ βασίζεται στὴ θρησκευτικὴ-μυστικιστικὴ σκέψη, ἔφτασε ὡς τὸν Νικόλαο Κουζάνο...» (τόμ. 3, σ. 211).

Ἐξυπακούεται ὅτι ὁ μυστικισμὸς, ἀφοῦ εἶναι προσδοκία καὶ βίωμα στὴν ἔκσταση τῆς «συνένωσης» μὲ τὸ ἀπόλυτο, εἶναι ἄλογος ἀπὸ ἄποψη ἀρχῶν. Ὁ μυστικισμὸς ὑπάρχει, ἃς ποῦμε, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ νόμου τῆς λογικῆς, εἰδικότερα στὸ τμῆμα τοῦ νόμου τῆς ἀντίφασης (ἀκριβέστερα, τῆς μὴ ἀντίφασης). Προφανῶς, τέτοια εἶναι καὶ ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ, ἂν ὑπάρχει στὸν κόσμος, δηλαδὴ στὴ νόηση. Ὅπως φαίνεται, λαμβάνοντας ὑπόψη τὸν «πονοκέφαλο», ποὺ προκάλεσε ἡ λεγόμενη διαλεκτικὴ λογικὴ, ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ *Φιλοσοφικοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ* (Μόσχα, 1989) διέγραψε γενικὰ τὸν ὅρο «διαλεκτικὴ λογικὴ» ἀπὸ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν λημμάτων. Ἐξάλλου, στὸ λῆμμα «Διαλεκτικὴ», ποὺ ἔγραψαν οἱ Α.Φ. Λόσεφ καὶ Α. Γκ. Σπίρκιν, ἀναφέρεται ὅτι «ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ βρίσκεται σὲ περίπλοκη διαλεκτικὴ συσχέτιση μὲ τὴν τυπικὴ λογικὴ» (αὐτόθι, σ. 16). Ἡ «περίπλοκη» (σωστότερα, τὸ μπέρδεμα αὐτῆς τῆς σχέσης) ἔγκειται στὴν ἰσότητα, στὴν ἴση ἀμοιβαία ὑπαγωγὴ τῆς μιᾶς λογικῆς στὴν ἄλλη. «Ἡ τυπικὴ λογικὴ», γράφουν οἱ συγγραφεῖς, «ὑπάγεται στὴ διαλεκτικὴ ὡς ἡ φιλοσοφικὴ-μεθοδολογικὴ βάση της. Συγχρόνως ἡ ἴδια ἡ διαλεκτικὴ ὡς λογικὴ ὑπάγεται ὑποχρεωτικὰ σὲ ὅλες τὶς ἀρχές τῆς τυπικῆς λογικῆς...» (αὐτόθι). Παρ'ὅλα αὐτά, ἂν ἡ διαλεκτικὴ σὰν λογικὴ (δηλαδὴ ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ) συνιστᾷ τὴ φιλοσοφικὴ-μεθοδολογικὴ βάση τῆς τυπικῆς λογικῆς, τότε εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ πρώτη ἀπ'αὐτὲς εἶναι *πιὸ ἴση* ἀπὸ τὴ δεύτερη...

Στὴ *Νέα Φιλοσοφικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* (σὲ 4 τόμους, Μόσχα, 2000-2001) ὁ ὅρος «Διαλεκτικὴ λογικὴ» δὲν ὑπάρχει, καθὼς καὶ τὸ ἐκτενὲς λῆμμα «Διαλεκτικὴ». Σ'αὐτὸ ὁ ὅρος «διαλεκτικὴ» ὀρίζεται ὡς «λογικὴ μορφή καὶ γενικὸς τρόπος τῆς ἀνακλαστικῆς θεωρητικῆς σκέψης ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὶς ἀντιφάσεις τοῦ νοητοῦ περιεχομένου της» (τόμ. 1, 2000, σ. 645). Σὲ ἀνάλογες πολὺ ἀφηρημένες καὶ περίπλοκες κρίσεις ἀπηχεῖ ἡ ἰδέα τῆς «ἰσότητος» τῆς τυπικῆς καὶ «διαλεκτικῆς» (ἀντιφατικῆς) λογικῆς. Κρίνετε μόνοι σας: «... ἡ λογικὴ τοῦ Χέγκελ εἶναι ἄτυπη λογικὴ. Πρὶν ἀπ'ὅλα, γιατί, ἀποκαλύπτοντας τὴ νοηματικὴ ἀντίφαση σὲ κάθε διττὴ καθολικὴ ἔννοια (κατηγορίες) – αὐτὰ τὰ ἐννοιολογικὰ στηρίγματα καὶ γενικὰ μέτρα τῆς ζωντανῆς διεργασίας τῆς νόησης, αὐτὴ δὲ θίγει τοὺς κανόνες τῆς τυπικῆς μὴ ἀντιφατικῆς διαδρομῆς τοῦ πιθανοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν ἐμπεριέχουσα νόημα δομὴ (μορφή) τῆς μιᾶς νοητικῆς διατυπωμένης ἔκφρασης στὴ δομὴ ἄλλης ποὺ καλεῖται νὰ διατηρήσει τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν μὴ ἀντιφατικότητα τοῦ ἰδιοῦ τοῦ περάσματος (πρᾶγμα ποὺ ἦταν καὶ παραμένει προνόμιο τῆς

τυπικής λογικής). Καί παρ'όλα αυτά ή λογική του Χέγκελ είναι λογική, διότι τεκμηριώνει επίσης τόν γενικό κανόνα (νόμο), όχι όμως τις μορφές τών διατυπωμένων σκέψεων από τόν λόγο, αλλά τής νόησης κατά τή στιγμή τής δημιουργίας απ'αυτές για τόν έαυτό τους μέ κάθε πράξη του διαλόγου μέ τόν έαυτό τους» (στο ίδιο, σελ. 650). Στο λήμμα αποσιωπάται τόν γεγονός ότι «ή λογική του Χέγκελ» είναι «διαλεκτική». Αυτή ή παρασιώπηση δείχνει τήν άζήλευτη τύχη, τις «περιπέτειες», τής λεγόμενης διαλεκτικής λογικής.

Συμπεράσματα

Ανάμεσα στους γνωστούς σοβιετικούς φιλόσοφους και ειδικούς στη λογική, που είχαν τήν τόλμη νά δηλώσουν ότι υπάρχει μιá λογική – ή τυπική, ήταν ό Κονσταντίν (Κότε) Σπριντόνοβιτς Μπακράτζε, ό όποιος έγραφε: «Δέν υπάρχουν δύο λογικές για τις μορφές και τούς νόμους τής όρθής σκέψης: υπάρχει μιá επιστήμη και αυτή ή επιστήμη είναι ή λογική ή ή τυπική λογική» (Κ. Μπακράτζε, σ. 79). Κάτι ανάλογο διαβάζουμε στον Β. Σβιντσόφ: «... ή διαλεκτική λογική υπήρχε (και για κάποιους έξακολουθεί νά υπάρχει). Αλλά ποτέ δέν ήταν και δέ μπορούσε νά είναι λογική» (Β. Σβιντσόφ, Νο 2). Για τόν αρχαίο Έρακλειτο, ή ζωή και ή δράση του όποιου συμπίπτει μέ τήν περίοδο του γίνεσθαι τής φιλοσοφίας, είναι συγχωρητές οί προσπάθειες νά εκφράσει μέ αντιφατικές κρίσεις τήν ένότητα (ή τήν πάλη), τών αντιθέτων που διαισθητικά αυτός ανακάλυψε. Η δέ παραδοχή τής αντιφατικότητας τών κρίσεων από τούς σύγχρονους όπαδούς τής «διαλεκτικής λογικής» σημαίνει διάσπαση τής σκέψης, δηλαδή άπουσία της.

Αναμφίβολα, ό Έρακλειτος είναι ό θεμελιωτής τής διαλεκτικής ως διδασκαλίας για τήν ένότητα και τήν πάλη τών αντιθέτων. Ωστόσο, είναι αναμφισβήτητο και τόν γεγονός ότι ό διαλεκτικός ύλισμός από ιδεολογική άποψη βγήκε κυρίως από τή «χλαίνη» του Γ.Β.Φ. Χέγκελ, άν και χρειάστηκε νά στηθεί ή διαλεκτική του «από τόν κεφάλι στα πόδια». Η τελευταία περίσταση δίνει τήν άφορμή νά υποστηρίξουμε ότι ή διαλεκτική του Έρακλείτου είναι από μιá άποψη πιό κοντά στον διαλεκτικό ύλισμό, απ'ό,τι ή διαλεκτική του Χέγκελ. Τόν ζήτημα είναι ότι ή διαλεκτική του πρώτου βασίζεται σέ λαμπρά γεγονότα τής ζωής, ένω ή διαλεκτική του δεύτερου στίς άφηρημένες έννοιες, μέ τή βοήθεια τών όποιων κατασκεύαζε τήν πραγματικότητα.

Κλείνοντας, θά θέλαμε νά αναφέρουμε τόν παρακάτω απόσπασμα από τόν άρθρο τών Τζ. Αγκάσι και Ρ. Κοέν «Η επίδραση του Έρακλείτου στα σύγχρονα μαθηματικά»: «Απ'όλους τούς Έλληνες φιλόσοφους τήν πιό σημαντική επίδραση στον 20ό αιώνα άσκησε ό Έρακλειτος. Όταν ό Μάο Τσέ Τουνγκ μιλούσε για τήν «ένότητα τών αντιθέτων» ως «νόμο τής αντιφατικότητας τών πραγμάτων», ξεκινούσε άμεσα από τις ιδέες του Έρακλείτου... Ό Χέγκελ, Γερμανός φιλόσοφος του 19ου αιώνα, άξιοποίησε τις ιδέες του Έρακλείτου για τή δημιουργία τής δικής του θεωρίας τής διαλεκτικής. Παράλληλα παρομοίωσε τόν σύμπαν μένα είδος μοναδικής λésχης συζητήσεων

πού ή πάλη τῶν ἰδεῶν τελειώνει μέ τή σύνθεσή τους. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς, ἀντίστοιχα, ἐπεξεργάστηκαν τή χεγκελιανή διαλεκτική μέ ὑλιστικό τρόπο. Συγκρίνοντας, στή διδακτορική διατριβή του τή φιλοσοφία τοῦ Δημόκριτου καί τοῦ Ἐπίκουρου, ὁ Μάρξ ἀνάφερε τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρακλείτου μόνο στό περιθώριο τοῦ χειρογράφου. Ὡστόσο, τόσο ὁ Ἐνγκελς, ὅσο καί ὁ Λένιν ἀναγνώριζαν ὅτι ὁ διαλεκτικός ὑλισμός ἔχει τή βάση του στίς ἰδέες τοῦ Ἡρακλείτου, πράγμα πού τὸ ἔδειξε ἀπολύτως ἀξιόπιστα καί ἐπιχειρηματολογημένα ὁ Κεσσίδης» (Agassi J. and Cohen R.S., τόμ. 67, σ. 111). Θὰ προσθέσουμε ὅτι, στίς συνθήκες τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος πού εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ στή Σοβιετική Ἐνωση, δέν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ δηλώσει κανεῖς δημόσια ὅτι οἱ θεμελιωτές τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ πολιτικοποιοῦν τή φιλοσοφία, μαζί καί τή διαλεκτική. Ἐξάλλου, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν πολιτικοποίηση τῆς φιλοσοφίας, ὁρισμένοι Ἕλληνες ἐρευνητές τοῦ περασμένου αἰῶνα ξεπέρασαν τὸν Μάρξ, τὸν Ἐνγκελς καί τὸν Λένιν. Ἔτσι, διαβάζουμε: «Ἡ φιλοσοφία εἶναι πολιτική μεταφρασμένη σ'ἐννοιες καί συλλογισμούς, ὅπως ἡ ποίηση σὲ εἰκόνες» (Θεοδωρίδης, σ. 35). Σχετικά μέ τίς διατυπώσεις, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες ἡ φιλοσοφία εἶναι πολιτική μεταφερόμενη στήν περιοχὴ τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ὁ διάσημος μαρξιστὴς Γκεόργκι Πλεχάνοφ ἔλεγε εἰρωνικά ὅτι, ἂν ἀκολουθήσουμε αὐτὲς τίς διατυπώσεις ἢ θέσεις, συνάγεται ὅτι οἱ ἰδεολόγοι τῶν κυρίαρχων τάξεων, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη ἢ τὸν Χέγκελ, εἶχαν ἓνα σκοπὸ – νὰ «προσφέρουν» περισσότερες ὥραϊες δοῦλες στήν κοινωνική τους τάξη.

Θεοχάρης Κεσσίδης
(Ἀθῆναι)

HERACLITE ET LE MATERIALISME DIALECTIQUE

R é s u m é

Un grand nombre de théoriciens de l'ex-Union Soviétique considérait Héraclite, comme le précurseur du matérialisme dialectique. Cette tendance de faire assimiler le philosophe d'Ephèse à un *avant la lettre* précepteur des principes de la dialectique marxiste fut accompagnée d'une distinction rigide entre logique formelle et logique dialectique. Cette évaluation, en ce qui concerne la logique formelle, fut presque négative - car ces théoriciens adoptaient le mépris de Hegel envers cette faculté. Pourtant, bien qu'ils reconnaissaient en logique dialectique une science presque véritable, dans le cadre où elle représentait « la logique du réel », ils adoptaient, en même temps, la défense de tout fractionnisme dans le sein du Parti Communiste, établie par un décret spécial au cours des travaux du 10ème colloque du Parti Communiste Russe. Ce n'est qu'à la fin du 20ème siècle que la distinction figurative entre logique formelle et logique dialectique, après avoir servi pendant une longue période les intérêts du Parti Communiste, fut finalement abandonnée. Dans la *Nouvelle Encyclopédie Philosophique* (Moscou, 2000-2001), le terme «logique dialectique» n'y figure plus, comme c'est le cas, pour l'ancien grand lemme sur la «dialectique».

Doukas KAPANTAÏS